

FRIHET UNDER ATTACK

Från högerradikalism och nationalism
till auktoritär politik

TEXT: Mats Wingborg
REDAKTÖRER: Anna Wickman och Dan Wergelius
FORM: Erica Fahlström
ILLUSTRATION: Masha Trotzky
Producerad 2022

Olof Palmes Internationella Center 2022
Box 836 / Sveavägen 68, 101 36 Stockholm
Telefon: 08-677 57 70
E-post: info@palmecenter.se
www.palmecenter.se

Innehåll:

Introduktion	s.4
Polen - förhoppningar som krossats	s.5
Ungern - alltmer auktoritärt styre	s.6
Serbien - trakasserier av oberoende medier	s.7
Och i Sverige har vi SD ...	s.8
Högerradikala tendenser på kommunal nivå	s.8
Tydliga paralleller	s.9
Flera SD-företrädare ser Ungern som en förebild	s.10
Sammanfattande analys	s.11

Introduktion

Flera stater i världen har rört sig i auktoritär riktning. Det hotar demokratin. V-Dem-institutet vid Göteborgs universitet mäter länders grad av demokrati och den demokratiska utvecklingen. I institutets senaste rapporter konstateras att den globala demokratiska utvecklingen går bakåt. Utvecklingen mot ökad demokrati bröts för 20 år sedan.[1]

De tilltagande auktoritära styrena tar sig många uttryck. I flera stater i Afrika har militären tagit över makten. I andra delar av världen har diktaturer blivit ännu mer repressiva. Ytterligare en orsak till den negativa trenden är att högerradikala och nationalistiska rörelser fått ett ökat inflytande. Inte minst har detta varit en viktig faktor i Europa.

Det finns skillnader mellan olika högerradikala och nationalistiska rörelser, men en gemensam egenskap är föreställningen att den "egna nationen" måste skyddas från kulturella influenser utifrån. En sådan politik kräver ett styre som inte låter människor i ett land själva välja sina kulturella uttryck utan som kontrollerar kultur, utbildning, media och centrala offentliga förvaltningar.

Högerradikala och nationalistiska rörelser har tydliga auktoritära drag. På den punkten råder ett gemensamt mönster. Därför är det också avgörande att motverka att dessa rörelser får politiskt inflytande. Ytterst handlar det om att försvara demokratin.

I den här skriften pekar vi just på detta mönster och visar hur högerradikala och nationalistiska rörelser i Europa försöker att stöpa om samhället i en auktoritär riktning.

[1] V-Dem, Autocratization Turns Viral, 2021 & Autocratization Changing Nature, 2022. <https://www.v-dem.net/>

Polen – förhoppningar som krossats

Framväxten av fackföreningsrörelsen Solidaritet i Polen under början av 1980-talet blev startskottet på det som så småningom skulle leda fram till en demokratisering av Östeuropa. När Berlinmuren föll i november 1989 hade den kommunistiska regimen i Polen redan förlorat makten efter de val som genomfördes under sommaren innan.

Det är en historisk ironi att Polen som var ett föregångsland i demokratiseringen av Östeuropa är ett av de länder i den regionen som under det senaste decenniet utvecklats i auktoritär riktning. Orsaken är det nationalistiska partiet Lag och Rättvisa som fått ett ökat inflytande. Partiet grundades 2001 av tvillingbröderna Jarosław och Lech Kaczyński, men den förstnämnda omkom i en flygolycka 2010. Partiet växte snabbt och i valet 2015 fick Lag och Rättvisa egen majoritet i både Sejmen och Senaten.

Efter maktskiftet 2015 antogs en ny medielag. Samtliga anställda vid public service blev uppsagda och fick söka sina jobb igen. Kvar blev de som är lojala med regeringen. Statstelevisionen är numera ett propagandaorgan för regeringen. Regeringen har också strypt oberoende medier genom att trakassera journalister och dra in ekonomiska stöd.

Regeringen har vidare drivit igenom ett förslag som minskat domstolarnas självständighet. Nya mekanismer har införts som innebär att domar som riktar sig mot myndigheter kan omprövas och ändras. Genom att rigga utnämningarna av nya domare har regeringen ytterligare stärkt kontrollen av domstolarna. Detta har lett till kritik från EU-kommissionen som redan 2017 aktiverade artikel 7 i Europeiska unionens fördrag. Polen anklagades för att allvarligt åsidosätta ”respekten för människans värdighet, frihet, demokrati, jämlikhet, rättsstaten och respekt för de mänskliga rättigheterna”. Lag och rättvisa har också gått i bräschen för att ytterligare strama åt landets redan hårda abortregler.

Enligt demokrati-institutet V-Dems senaste rapport har demokratin kraftigt försvagats i Polen. Utvecklingen kännetecknas enligt institutet av brist på respekt för demokratiska processer, förtryck av minoriteter och smutskastning av politiska motståndare. Radosław Sikorski, tidigare polsk utrikesminister och numera EU-parlamentariker för oppositionella Medborgarplattformen, går ännu längre i sin kritik. Han anklagar Lag och Rättvisas ledare Jarosław Kaczyński för att försöka omvandla landet till en romersk-katolsk diktatur.[2]

[2] För källor och mer underlag om utvecklingen i Polen se bland annat:

- Det auktoritära Polens seger en förlust för EU, Norran, Mikael Bengtsson, 15/7, 2020, <https://norran.se/ledare/artikel/det-auktoritara-polens-seger-en-forlust-for-eu/7jn7vo4l>.

- Ett auktoritärt mörker sänker sig över Ungern, Dagens ETC, Joakim Wedin, 5/4, 2022, <https://www.etc.se/kommentar/ett-auktoritaert-moerker-saenker-sig-oever-ungern>.

- Det tidigare demokratiska föredömet Polen på väg att bli ett auktoritärt skräckexempel, DN, Michael Winiarski, 10/5, 2020, <https://www.dn.se/nyheter/varlden/michael-winiarski-det-tidigare-demokratiska-foredomet-polen-pa-vag-att-bli-ett-auktoritaert-skrackexempel/>.

Ungern – alltmer auktoritärt styre

Den ungerska premiärminister Viktor Orbán blev ledare för det högerradikala partiet Fidesz 2003 och har styrt landet sedan 2010. Under Orbáns ledning har civilsamhället strypts och regeringen har tagit kontroll över media. Redan 2011 infördes en ny lag som gör det möjligt att bötfälla statsfientliga journalister som sprider "obalanserade" uppgifter. Ett särskilt medieråd övervakar pressen och radion. Det har lett till en självcensur där journalister avstår från att kritiskt granska regeringen. För drygt ett år sedan stängdes Klubradio, en av de sista oberoende radiostationerna. I dag kontrolleras medierna antingen av staten eller av oligarker som är närstående Orbán.

Oberoende folkrörelser, fackliga organisationer och NGO:s som försvarar mänskliga rättigheter är under ett konstant tryck. Fidesz och Orbán försöker att kväsa all politisk opposition genom en aggressiv retorik. Den ungerska regeringen har också attackerat en akademiska friheten och tvingat det Centraleuropeiska universitetet att lämna landet och flytta sina program till Wien. Rättssäkerheten har underminerats genom att regeringen har

placerat domare som är lojala med Orbán i författningsdomstolen och i de regionala domstolarna.

Enligt V-Dem klassas numera Ungern inte längre som en demokrati utan som en auktoritär regim. Enligt institutet är Ungern det land i världen som haft den största demokratiska tillbakagången under det senaste decenniet.[3]

[3] För källor och mer underlag om utvecklingen i Ungern se bland annat:

- Hungary: Authoritarianism by Another Name?, Geopolitical Monitor, Lisa Teno, 17/8, 2021, <https://www.geopoliticalmonitor.com/hungary-authoritarianism-by-another-name/>.

- Understanding Hungary's Authoritarian Response to the Pandemic, Lawfare, Laura Livingstone, 14/4, 2020, <https://www.lawfareblog.com/understanding-hungarys-authoritarian-response-pandemic>.

- Från förebild till värsting – Ungerns tio år under Orbán, Utrikes Magasinet, Joakim Medin, 19/5, 2020, x <https://www.ui.se/utrikesmagasinet/analyser/2020/maj/ungern-under-tio-ar-med-orban/>. Ungern inte längre en demokrati, Europaportalen, 26/3, 2020, <https://www.europaportalen.se/2020/03/rapport-ungern-inte-langre-en-demokrati>

Serbien – trakasserier av oberoende medier

Politiken i Serbien domineras av president Aleksandar Vučić, tillika ledare för Serbiens progressiva parti. Trots namnet är partiet inte progressivt utan ett nationalistiskt högerparti.

Pressfriheten i Serbien har begränsats och oberoende journalister utsätts för trakasserier och påtryckningar. Den statliga propagandan är grov. Oberoende organisationer och granskande journalister pekas ut som kriminella och förrädare. Fyra av fem tv-kanaler kontrolleras av staten, men alla fem kanalerna trummar ut samma regeringsvänliga budskap.

Aleksandar Vučić började sin politiska bana som företrädare och parlamentsledamot för Serbiska radikala partiet, ett högerradikalt parti med drömmar om att skapa en nytt Storserbien. Efter en inre konflikt i partiet gick han över till Serbiens progressiva parti, där han 2008 blev ställföreträdande partiledare. I Europaparlamentet ingår Serbiens progressiva parti i partigruppen EPP, det vill säga samma grupp som de svenska Moderaterna och KD tillhör.

Danilo Milic, som arbetar för Palmecentret i Serbien, skildrar utvecklingen som i linje med vad som skett i Viktor Orbáns Ungern eller Recep Erdoğans Turkiet, men menar samtidigt att Serbien har gått under radarn och inte får samma internationella kritik.

Enligt institutet V-Dems senaste rapport har Serbien förflyttat sig snabbt i odemokratisk riktning och landet kan inte betecknas som en fungerande demokrati. Den demokratiska nivån i landet befinner sig i paritet med länder som Jordanien, Marocko och Honduras. [4]

[4] För källor och mer underlag om utvecklingen i Serbien se bland annat:

- Är det Orbán, är det Putin, är det Erdoğan? Nej det är Vučić, Serbiens president – valet i Serbien är en riggad affär, Svensk Yle, Gustaf Anell, 4/2, 2022. <https://svenska.yle.fi/a/7-10014934>.

- Serbien – Mänskliga rättigheter, demokrati och rättsstatens principer, Regeringskansliet, 15/5, 2021, <https://www.regeringen.se/4af729/contentassets/c5586ae3184d46b7b55b18070456a31b/serbien---manskliga-rattigheter-demokrati-och-rattsstatens-principer-2021>.

Och i Sverige har vi SD...

Efter valet den 11 september 2022 kan Sverige för första gången få ett styre där ett högerradikalt parti får ett direkt inflytande över rikspolitiken. Det handlar om Sverigedemokraterna (SD) som skulle kunna bli stödparti åt en M-KD-regering. En sådan regering skulle förutsätta en uppgörelse mellan M-KD och SD om stora delar av politikens innehåll, det vill säga något liknande januariavtalet. Detta är ett oavvisligt krav från SD. Ett annat SD-krav är att partiet ska få ha tjänstemän i Regeringskansliet, det vill säga en form av inre kabinett. Det kravet har också Moderaternas ledare Ulf Kristersson hörsammat.

Detta scenario innebär att Sverige i likhet med Polen, Ungern och Serbien skulle ha ett högerradikalt parti som fick politisk makt. I konkreta frågor intar de högerradikala partierna i Europa ibland olika ståndpunkter. Men ett gemensamt mönster är den auktoritära politiken. På den punkten förenas Lag och Rättvisa i Polen, Fidesz i Ungern, Serbiens progressiva parti, Marine Le Pens Nationell Samling och Sverigedemokraterna.

Enligt SD:s världsbild har det ”vänster-liberala etablissemangen” tagit kontroll över public service, kulturen, folkbildningen, flera offentliga förvaltningar och många akademiska institutioner. SD ser som sin uppgift att stöpa om all denna verksamhet.

Företrädare för partiet vill kraftigt skära ner på public service och skapa ny

kontroll över innehållet, folkbildningen ska stramas åt och flera folkhögskolor ska få sitt offentliga stöd indraget, en rad myndigheter (Brå, Jämo, Sida) ska läggas ner och ett antal akademiska institutioner ska få sina resurser beskurna (särskild de som sysslar med genus och jämställdhet).

SD vill aktivt använda staten för att ”propagera” för en nationalistisk världsuppfattning. Andra uppfattningar och kulturella uttryck ska tryckas tillbaka.

Högerradikala tendenser på kommunal nivå

I flera kommuner där SD är med och styr har partiet agerat auktoritärt.

I Hörby har SD-politiker på detaljnivå lagt sig i hur de kommunala förvaltningarna arbetar. Det har lett till att hälften av de kommunala chefstjänstemännen lämnat kommunen. En av dem var den tidigare socialchefen Eva Klang Vänerklint. Hon konstaterar att styret ”vägrade acceptera professionellt framtagna underlag”, som att de flesta av dem som fått försörjningsstöd var födda i Sverige. Det gjorde att hon till sist ansåg det ”omöjligt” att jobba kvar. En annan effekt av SD:s politik i kommunen har varit inflammerade konflikter med de fackliga organisationerna som klagat på en nepotistisk personalpolitik och

struntat i medbestämmandeavtalet. SD i Hörby har också försökt att påverka kommunens kulturella uttryck, som att förhindra att Prideflaggan hissas på kommunens flaggstänger.[5]

I Sölvesborgs kommun har de styrande partierna – SD, M, KD och det lokala SOL-partiet – antagit ett gemensamt 220-punktsprogram. Att döma av innehållet har SD fått ett stort inflytande. I programmet står bland annat att kommunens konst ska vara ”tidlös och klassisk” och helst inte ”utmanande samtidskonst” (punkt 200), det nya ”flaggreglementet” ska ”återgå till ett mer traditionellt förhållningssätt” (punkt 83) och endast föreningar som är ”rotade i de normer som format det svenska samhället” ska få stöd av kommunen (punkt 208).[6]

Även i Sölvesborg har kommunala chefer lämnat sina uppdrag därför att de ansett det omöjligt att fortsätta arbeta i kommunen. Den tidigare kultur- och bibliotekschefen Sofia Lenninger blev utköpt nio månader efter att det nya styret tog över makten 2018. Kommunens ledande företrädare Louise Erixon (SD) vägrade att lägga fram den biblioteksplan som antagits av två nämndmöten till fullmäktige. Lenninger fick i uppdrag att stryka inköp av böcker på främmande språk. Det som till sist

ledde fram till att Lenninger försvann handlade om att hon hade godkänt arabiskspråkig barnteater på en förskola. Då fick hon beskedet att hon agerat på tvärs mot kommunens politik.[7]

Ett annat återkommande drag i de kommuner där SD sitter med i styret (Staffanstorp, Bjuv, Hörby, Svalöv, Sölvesborg och Surahammar) är sent utskickade kommunala underlag, att motioner från oppositionen blir liggande under lång tid, en bristande offentlig insyn i kommunen och en svågerpolitik vid tillsättning av kommunala tjänstemän.

Tydliga paralleller

Det finns tydliga paralleller mellan SD:s politik och det som hänt i Polen, Ungern och Serbien. Det går visserligen inte att sätta likhetstecken, men vad som exempelvis skett i Sölvesborg och Hörby är i mångt och mycket Polen, Ungern och Serbien i miniatyr. Det finns skillnader, men en gemensam egenskap hos högerradikala partier är strävan efter att använda politiken för att ta kontroll över kultur och förvaltning.

[5] Intervjun med Eva Klang Vänerklint och uppgifterna om Hörby kommun återfinns i Blåbrunt Sverige – Så påverkas du om högern vinner valet, Verbal förslag 2021, Mats Wingborg, <https://verbalforlag.se/bocker/blabrunt-sverige/>

[6] Se ovanstående fotnot.

[7] Omöjligt att vara chef när kultur blir politik, Tidningen Vision, Karin Lindgren, 2/3, 2020. <https://vision.se/tidningenvision/arkiv/2020/nr2/omojligt-vara-chef-nar-kultur-blir-politik/>

Flera SD-företrädare ser Ungern som en förebild

Det är ingen hemlighet att flera ledande personer inom SD anser att Polen, Ungern och Serbien utvecklats i rätt riktning. Särskilt vanligt är att SD-företrädare uppfattar Ungern som en förebild. I början av 2020 röstar EU-parlamentet igenom en resolution för att få Ungern att respektera mänskliga rättigheter och inte montera ner demokratin. Alla svenska EU-parlamentariker röstar för resolutionen – utom de tre SD-ledamöterna. I debatten menade SD:s företrädare Peter Lundgren att EU:s reaktion var ”överdriven och smått hysterisk” och att demokratin och de mänskliga rättigheterna inte var hotade i Ungern.[1] Vidare har SD:s partisekreterare Richard Jomshof lyft fram Ungern som ett gott exempel i flera riksdagsmotioner[2] och partiordföranden Jimmie Åkesson har hävdats att det pågår en smutskampanj mot Ungern. I en artikel i Aftonbladet från 2018 menar han att ”konkreta exempel på påstådd korruption och förtryck har lyst med sin frånvaro, och lejonparten av kritiken verkar i stället ha

grundat sig i ett slags kampanjande mot ett land som driver en annan politik än vad det politiska, vänsterliberala etablissemangen bekänner sig till.”[10] Efter talet i Almedalen 2018 får också Åkesson frågan om vem han föredrar av Viktor Orbán eller Angela Merkel? Åkesson väljer Viktor Orbán.[11] Därtill har SD:s tidning Samtiden publicerat en rad artiklar som försvarar utvecklingen i Ungern. Den 3 mars 2019 skriver exempelvis Dick Erixon att Ungern (och Polen) utsätts för ”orättvis kritik” och att ”vänsterliberaler” sprider ”myter och skrämselfpropaganda” om länderna.[12]

[8] EU-parlamentet kräver större press på Ungern och Polen, Nyhetssajten Europaportalen, Fredrik Haglund, 16/1, 2020, <https://www.europaportalen.se/2020/01/eu-parlamentet-kraver-storre-press-pa-ungern-och-polen>

[9] Se bland annat motion 2019/20:524, Richard Jomshof, Folkomröstning om invandringsspolitiken, https://riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/folkomrostning-om-invandringsspolitiken_H702524

[10] Ungern vågar utmana dina värderingar, Lööf, Aftonbladet, Jimmie Åkesson, 23/4, 2018, <https://www.aftonbladet.se/debatt/a/G1gAmV/ungern-vagar-utmana-dina-varderingar-loof>

[11] Naivt att inte se SD:s plan för Sverige, Svenska Dagbladet, Christer Nylander, 15/12, 2018, <https://www.svd.se/a/8wdJAA/naivt-att-inte-se-sds-plan-for-sverige>

[12] Orättvis kritik mot Polen och Ungern skadar Europas mångfald, Samtiden, Dick Erixon, 3/3, 2019. <https://samtiden.nu/2019/03/orattvis-kritik-mot-polen-och-ungern-skadar-europas-mangfald/>

Sammanfattande analys

- Flera stater i världen har fått ett mer auktoritärt styre, med det menas att det civila samhället, oberoende medier, politiskt oppositionella och kritiska akademiker fått allt mindre utrymme.
- Den auktoritära utvecklingen har inneburit att demokratin har underminerats. Det visar bland annat aktuella rapporter från det svenska institutet V-Dem som analyserar demokratins utveckling i världen.
- En orsak till att flera stater blivit mer auktoritära är att de styrs av högerradikala och nationalistiska partier. Den utvecklingen har varit påtaglig i flera stater i Europa, däribland Polen, Ungern och Serbien.
- De högerradikala och nationalistiska partierna är inte en helt enhetlig grupp, de kan ha olika ståndpunkter i flera sakfrågor. Men ett mönster som förenar partierna är att de menar att staten aktivt ska understödja en "nationalistisk" ideologi och motverka kulturella uttryck som kan undergräva nationen.
- Ett återkommande mönster bland högerradikala och nationalistiska partier är att försöka ta kontroll över eller styra det civila samhället, oberoende medier, akademisk forskning, offentliga förvaltningar etc. Dessa försök till att ta kontroll kan vara mer eller mindre långtgående. Tydligast är detta mönster i länder som Polen och Ungern, men även i kommuner i Sverige där SD är med och styr finns tendenser i samma riktning.
- Även om det finns skiljelinjer mellan olika högerradikala och nationalistiska partier i Europa tenderar de att försvara varandra. I Sverige har företrädare för SD i flera sammanhang försvarat den politiska utvecklingen i Viktor Orbáns Ungern.